

Zlatica Balas

GRIŠKI OBIČAJI: ROJENJE, ŽENIDBA I SMRT

ROJENJE

Rajanje dana, proljeća, a posebno diteta, vavik je bil sinjal lipote, života, nič ča će vezat lipo s lipin i trajat. Ipak prilike su i to lipo zamatale va tajni vel vrimenta. Po divanu starijih još oko 1929. pa i malo kašnje, dičina nisu znala, a i ko da nisu smela znat da jin je mat noseća. Kad je već prišlo vrime za roditi i kad bi babica prišla s kuferičen va kuću, znalo se lagat dičinu da jin babica nosi brata ili sestricu. Kako su muški z dobitka prihajali doma o Martinji, a kad je počel zihajat bob (na protuleti) ženan se poznalo da su noseće pa kako va vih kraji ni bilo rode, dite je prnesla babica s sufita va kuferiću... Po pamćenju Ivice Marušića, r. 1928., babica Luca Brnčić bila je na fitu va kući bivše pošte Grižane na Baniji pa bi ko dičina znali poč k njoj. Na vrh skal držala je velu škrinju. Govorela jin je da va njoj stoje mića dičina. Pitali bi ju da jin jih pokaže, ali ona je rekla da se to ne smi. Oni su fakat verovali da je to istina.

Ali, kad je prišla doba za porod, si su bili veseli ča je prišlo, kako bi rekli do PRINOVE. To je bil znak da će kuća naprvo, jer se rodil nasljednik ili «težakinja». Va vrimenu do II. svickog rata pa i desetak let kašnje va Vinodolskih seli rajalo se doma – va kući. Ako je bilo leto va kamari, a va hladnije vrime va kuhinji kadi se ložilo i bilo teplo.

Detešce je prijela babica ili ako ni dospela prit, nika od žen ke su bile vične i spretne va ton delu. Va Griško-belgrackon kraju poznate babice bile su: Cila Blašković z Blašković, Marija Brnčić i Paulina Papić z Grižan i Lucija Brnčić z Miroš.

Šezdesetih i sedandesetih let babice su kjednu bile i medicinske sestri: Anka Mužević-Ratin z Velih Bašunj i Elvira Matić z Triblja. V njihovo vrime samo hitni porodi su se obavili doma, a se druge rodilje slale su se va rodilišće.

Babica ka je nigda obavljala porod i videla da dite ni zdravo i da neće preživiti imela ga je pravo zakrstit kao ne bi umrlo i ko nekršće šlo na drugi svit.

Noseća žena je va ton vrimenu tamo nigdi do pedesetih let ni imela nikakove posebne paske. Delala je se dela, hodila gvoru, nosila teške brimenta na pleći i patila kako je samo ona to znala.

Trefit se užalo da su je trudi ulovili na putu ili gvori, par ur hoda dalje od kuće. Uz pomoć starijih žen rodila je dite i pišice hodeć prnesla ga va tarvezu po šumskih trtori, kroz kamenitu stran. Ali za se to ženska kad je rodila ni smela 40 dan niš delat nit zić s kuće, a bome nit z mužen spat... a ako ga ni bilo doma, aš je bil na dobitku, ni pismo mu ni smela pisat, nit čitat ako bi prišlo od njega, jer je, kako se znalo reć – «bila sakakova». Kad je pasalo 40 dan, šla je va crikvu. Ni smela poč drito nutar, nego je čekala va zvoniku dok ni prišal plovani. On

bi ju prijel «štolun» za ruku i odtpeljal pred oltar. Blagoslovil ju. Žena bi platila i potla toga šla va šklambu molit se dok ni finila maša. Od toga dana mogla je se i sa delat doma i na gruntu, poč gvoru, nosit brimena. Na dicu nisu pazile matere, jer su one morale delat po gruntu pa su dicu čuvalе stare matere ili strarija braća.

Rodbina i susedi rodećoj ženi su nosili pogaču (slatki kruh po vazmenskom receptu), jaja ili baškotirani baškoti selački ili bakarski. Se ako je to bilo naminjeno rodilji da puno ji i dobi više mlika, druga dičina, pa i istariji ki su živeli va toj kući jedva su čekali da dobe finijega kruha ili baškot. Rodećoj ženi da bi imela više mlika obligatno se kuhala prežgana juha.

Po rojenju dite se okupalo, povezalo pupčić, obuklo va pobožicu i zafašalo povojen. Povoј je bil 2,30 m dugačka i 15 centimetara široka krpena traka s kin se dite povilo od vrh ramen stisnutih ruk do kraj nogic i stavilo va puntin.

Kad se dite pomoglo, najzad za misec dan, nosilo se na krst va crikvu. Pišice, dača. Dite se je za krst lipo obuklo va belu robicu, a kašnje je prišla moda muški va plavo, a ženske va rozu boju robeice. Nosili su ga na krst krsni kumi. Kumi su dite darivali najviše z soldi ki su se stavljali pod glavicu (pod kušinić) diteta.

Nakon krsta kumih se poštovalo boljim obedom. Kad je prišlo mlado leto, običaj je bil da roditelji kumon odnesu kolač (ki se va Vinodolu pekai na posebno scifran način, malo manji od pol metra, ko kosica pleten i obal) i čarape od bumbaka, doma pletene za kuma. Va 19. i početkom 20. stoljeća va Griško-belgrackom kraju gljedajuć po knjigah rojenih i umrlih na leto primerice 1896. rojeno je 133 dičine, a to isto leto umrla 151 duša. Bez razlike ča je natalitet bil rekordan, težina življenja uticala je na veli mortalitet. Najviše je dice umiralo od «frazе», a ženi su bez dohtora i bolnice umirale od slabokrvnosti, trovanja i sl. Sama babica je bila bespomoćna va puno slučaji.

Dite je imelo drvenu kolku, delanu doma ili poli domaćih stolari. Kolka je imela drveni nosač da se more vogat, kako bi ditešce bolje moglo zaspai. Kašnje okol 1950. pa naprvo već su se plele košare od žukvi (va kolki znutri je bila slamnica).

Mesti dude, znalo se va ranije vrime dat malo cukara va belu krpicu, ku se je zaželo ko va dudicu. To bi dite dudlalo i se umirilo. Ako je dite jako plakalo (morda je bilo bolno ili lačno), znalo se reć da je dobilo UROKI. Uroki su «znale» rastirat stare matere ko ča je primjerice po sjećanju Nade Stipaničić (rojene 1922.) nje stara mat delela uroki ovako: va žmulj bi stavila blagoslovljene vode, ugorki od žeravice bi hitila va žmulj govoreć: «Uroki, uroki, stel muški, stel ženski, idite gvoru kadi sikire ne siku i petehi ne pivaju.»

Onda je onu vodu zlele zad peći, pohitala va tri kantuna, a ono čaj je ostalo malo muteža bi pomazala ditetu po čelu ili se dalo popit i po nje uvjerenju uroki su pobigli.

Po divanu iste sugovornice kad su dičina bila već veća, a hodili su starun materun vanka s kuće, prije nego bi stupili priko praga, stara mat jih je znala naopak s frison otrp po licu da dite ne dobi uroki.

VEROVANJA

Va ton teškon žitku, bez dohtora i medicine ljuden ni preostalo nego verovat va gatalije i likarije ča su jih sami delali.

Pa kad je malo ditešce plakalo jer ga je bolelo ili ga niki «urekal», znale su iskat matere i stare matere kamik na kon je «zmijin kušinić», (to je zapravo bila spod kamika oko 2 centimetra velika postiljica od nikakovoga metulja ili sićušne živadi). Ta «zmijin kušinić» se je odlipil spod kamika i stavljal ditetu pod glavu kadi je spalo (po pamćenju Milke Miroš rojene 1914.).

Drugi lik protiv plača bilo je tzv. KURENJI.

Zelo se osušene likovite travi i rožice ke su se blagoslovile na Telovu, stavile obično va peglu ili čriplju i zapalile. To je tinjalo, dimelo po celoj kući tobože ličilo. Mene je moja dobra pokojna mat kurila do 1947. leta.

Kada je ditešce bolel trbušić, stavljali bi se tri vrški od ruti na gole prsa spod robice ili češanj (običaj doživljen do 1953.).

Kad se dite tekar rodilo i kad bi mu otpala pupkovina, mat bi pupkovinu zavezala na uzal i spravila. To je čuvala se dok dite ni šlo va školu. Dala bi mu da samo odveže uzal kako bi va školi bilo bistro i mudro (po pamćenju Milke Miroš, a njoj je ovo povidela Tereza Šarar rojena 1882.). Ako bi dite imelo gljisti, ženske su «križale» dite i govorele:

«Gljiste, gljistice, ne morite i ne jijte moje ditešce od dana današnjeg!» Tako bi divanele i v isto vrime rukun naopak, namazanun ulin, trle po trbušiću oko pupka. Prekrižile bi: U ime oca i sina i duha, ali obavezno bez amen.

Po divanu te iste sugovornice, ona je i sama pišice hodila za svoju dičinu na Selca «poli tete Marije selačke» (ne pameti joj prezime) nosit dičju robicu od bolnoga diteta na križanje.

Teta Marija selačka bi ju dočekala z riči: «Znan, znan poč si prišla. Prekrižila bi robicu i rekla: kad prideš doma, obuci dite va vu robicu i ono će ozdravit.»

Kad se dičju robu sušilo, moralo ju se spravit za dana da ne bi na nju pal «mrak».

Elvira Miroš (1938.) pameti pripovist starijih da ako je dite plakalo pred večer, znalo se reć:

«Mrače rače,
moje dite plače
neka plače tvoje,
a ti pusti moje.»

To se govorelo kako ne bi **mrak** naškodil ditetu.

Ako su ženske prišle trudne ž njive, a tribale su podojit dite, obično jin se pod rit stavilo ključ od vanjskih vrat, ča je po njihovu uvjerenju bil znak da će ključ zivuć njihov umor i da ako i trudne podoje mlikon dite, da mu neće bit niš.

Postiljicun od poroda su se ličile fleki po telu.

Kad je staroj materi otpal zub, ni ga se smelo hitit, nego poč blagoslovit i kad bi dite bolel zub, obisilo bi se stare matere zub na uho i zub više ni smel bolit.

Kad je otpal zub ditetu znalo ga se pokazat misecu i reć:

«Mladi misec na nebu
suho drvo na zemlji
mene zubi ne bole.»

(po pamćenju Ivice Marušića rojenog 1928.)

A kad su ditetu otpali prvi zubi, spravilo bi se zub pod kušin od diteta govoreć kako će po noći prit mišić kupit zubić i ostavit soldi. Kad bi ditešce zaspalo, mat je zela zub, a stavila kigod solad. Kad se dite probudilo, verovalo je kako mu je mišić ostavil soldi.

Po pamćenju Katice Barbarić z Šarari (1935.) dičina su otpadeni zub morali hitit priko ramena i reć:

«Meni košćeni
Tebi vošćeni.»

Kad su se pak ostrigli prvi vlasi ditetu, iskalo se osobu ka će to načinit a zval se «striženi kum». Ostriženi vlasi se nisu smeli ni zapalit ni hitit bilo kamo, nego zazidat va gromaču kako bi dite imelo zdravi i lipi vlasi.

Ako su materi umirala dičina jedno za drugin, novo rodeće koga se nosilo na krst zineslo se s kuće priko poneštre (jer pod pragon na kućnih vrati leži zlo ko zima dicu). Za krsni kumi ton ditetu se zimalo prvih ljudi kih bi se sastalo na putu, pa makar to bili i tuja tujica (po priči Katice Barbarić rojene 1935.).

Noseća žena ko bi nič poželega za pojist, a ni imela, ni se smela ulovit za telo, a pogotovo ne za lice, jer da će ostat «SKOT». Ako bi noseća ča zaželela stare ženi su joj znale reć: »Ulovi se za rit».

Ni se previše pazilo ni na jilo, oblačilo, nit na njih samih. To je bilo vrime preživljavanja više na sriću, nego ča je ljudski rod potriboval. Rodit se va no vrime ili danas sigurno da se more reć da je to razlika ko dan i noć.

ŽENIDBA

Se ako je ženidba od vavik bila sinjal razvoja familije, puno njih znalo je reć kako je ženidba pokora ili lutrija. Ženidbi se davalo puno važnosti pogotovo ako su se strajji slagali odabirom mladih. Ipak, do samog tog čina put je bil fanj dugačak, da se ne reće «mukotrpan».

FRAJ

Prvo je bil fraj. Dvoje mladih ako se zagljedalo i ako su bili za ženit, zvalo ih se frajari. Zagljedali su se va težaštvu, na sedu, na tanci i raznih drugih zgodah, pa priko pisam ke su se zvale ljubavne. Puno njih moralo se je oženit ne po svojoj volji, nego kakosu rekli otac i mat – po nagovoru. Za to je bilo više razlogi: jedan od njih da se dvoje «spravi v red» kako bi kuća dobila još jednu težakinju više. Pa tako ko ča mi je pripovedala moja rodjakinja Milka Miroš z Miroš, rojena 1914., va nje primeru je ona ko divojka od 17 let (a va kući jih je bilo šest sestara) bila poslana po nagovoru va bolje stojeću kuću kadi je bil dečko, na provu. Ona je bila zgodnjahna i jaka. Delela je se dela va kući, na gruntu, gvori, dok je dečko se to vrime delal po svitu za soldi. Kroz leto dan dela v tujoj kući kadi su komandu imeli dečkovi roditelji, ni opoznala dečka.

Jednoga dana, kako nan je povidela, «šunulo» joj je nič va glavu, spravila je ono malo robice ča je imela i pobigla doma materi. To je bila sramota za obi familije, ali nju to ni bilo briga. Kašnje se oboje mladih oženilo i bilo srićno.

Drugi primer bil je po divanu moje tete (po mužu) pokojne Ane Brnčić, rojene Balas 1912. Kako je pripovedala, jednu večer na tancu, v tjednu va Grižah poli Blaža «obećalo se», a brzo za tin «sposilo» i oženilo 32 para. A tih let va griško-belgrackom kraju va Općini živelo je 4.000 duš.

Po nju je prišal tancat nje Luka, zgodnjahan, a bil je na glasu ko dobar, aš je volel delat, a znal je sost violinu, sopile i drugi štrumenti. «Pital me je: Mala, biš se ti oženila za me? Ča me zafrkavaš? Ja san sirota, ti se s manun rugaš!» Kako joj se je dopal, valje mu se obećala. Kad se obećala, šli su vanka s tanca prošetat do kraj Grižan, a va to isto vrime «brat Frana ki je to pratil brže je šal tekuć doma va Šarari», od kud je bila, materi reć: «Mame, naša Ana se sprosila!» I tako, istu je večer z mladim prišla materi «na ogled» da bi već drugi dan na Pavlovu (15.1.) šli va Crikvenicu na sajam kupit prsteni, kad su se i zaručili, a brzo zatim i oženili.

Prije nego su dečki šli prosit, starija ženska bi šla s poručkom divojki (zela bi dva baškota) i pitala dal moru prit. Ako je dobila pristanak, valje za njun prišli su prosci.

Ako se je divojka obećala tomu dečku, običaj je bil zapucat z lovačke puške. Kad bi se čul pucanj va iston ili pak va drugo selo, znalo se reć: "Siguro se nika obećala."

Prije ženidbe mlada je morala obać familiju od mladoga i njegovu bližu rodbinu. Ona jin se morala dopast, jer ako se ni dopala trefilo se da se razvrgnu kanti. Pred ženidbu se divojka dokazivala delon, pivanjun, rano se je morala stat. Sramota je bila da do kasno spi.

Kad su ženske nigda hodile gvoru po brimena po vrućini va letnjih miseci, do planini je hodila na голу nogu, na planini se je obligatno morala obut va čarapi, jer joj se nisu smele vidit gole nogi. Ženska, osobito divojka, nosila je ono teško brime, ali ni smela „dangubit“ – morala je v rukah imit pletivo i plest, osobito kada bi počinula s brimenom.

Ženidbe su se obavljale va zimskom štajonu od Mladoga leta do Mesopusta, ča bi reć za potrebu, aš je tad bila koparija i trebalo je težaka više. Obično se znalo reć da se po letu ženi od ljubavi, a po zimi od potrebi. Ili va narodu poznata: „Ne vredi podzimaljska mačka, ko ni protuletna snaha.“

KANTI

Kad se već dvoje mladih odlučilo ženit, pred ženidbu su morali poli plovana zapisat kanti. To zato da se va ton vrimentu vidi ako je ki slučajno va krvnom srodstvu, da nisu bolni i sl. jer va takovu slučaju plovani jih ni smel ženit.

Kad su već kanti zapisani, plovani je tri nedilje va crikvi napovidal: "toga i toga dana ženit će se ti i ti. Ako se slučajno komu jako žurilo, da je mladi morat poč va soldačiju ili je morat poč na dobitak va ljušku zemlju, napovidanji se obavilo za si tri puti kjednu, odjenuć. Spovideli bi se, pričestili i odlučili datum kad će biti ženidba. Ni se smelo ženit do šestoga, a va novije vrime do tretoga kolena.

Poštivala se "vazmenska spovid". Tad bi plovani davali buletin (malu pisanu dozvolu da se zna molit) kun bi se šlo na spovid.

Dečki su obično prihajali z dobitka doma o Martinji. Tad su bili tanci va Grižah poli Brnčićeve (u Trapulinovih), poli Blaža (Stipančići) i Tićaki.

To je bila prilika da se dečki zagledaju va divojki. Matere su se v to vrime znale šalit i reć: „Divojki, potprite vrata slamicun”, jer tobože ako jih pridu dečki prosit, da se lakše opru.

Ako su va familije živele tri a i više sestar, vavik je bil red da se oženi najprvo najstarija pa tako redon. Ako ni bilo tako, ni se smela oženit mlaja se ako je našla dečka. Bilo je slučaji da se dečkon ni dopadala ta starija, ali oni bi mu je narivali na prevarit način ili se ni smela nika ženit.

Mat, ka je želela da joj kći bude srićna va novom životu, uz blagoslov znala joj je zašit va rub od halji nič blagoslovljeno. Teta Milka Miroš mi je povidela kako je njen u Barac znala dat mižnjarica (ženska ka je zvonela) z crikve mali komadići tisovine ča je dilila materan, a one su sašile toga blagoslova va rub od halje.

Kad su već dokončali datum za ženidbu, zbiralu se kumi, divice, korovenju, staroga svata i svaću. Kum od mladoga se zval “debeli”, a od mlade “suhi”.

DOTA I DARI

Prije dokončane ženidbe, obično na muški dani nosili su se mladoj dari. Do 1947. leta dari su bili porculanska ili zemljena zdelica napunjena žiton (šenica ili kukuruz), ki god lončić i kolač.

Va staro vrime prije 1900. za dotu se divojki dalo škrinju na prideli za robu. Za vrime do 1925. mesti škrinje darivalo se boro, postilju za pršon i pol, zrcalo, komodin, slamnicu i kantride. Nakon 1925. malo bolji namještaj, a tekar kasnije šustu i štramaci. Va ton je bila i belina (lancuni, koltrice, štirrane koltre). Namještaj su delali poznati domaći stolari – Roko Blašković, kašnje njegov sin Iva od Blašković, va Grižah Ivan Brnić. Med dotu se obligatno davalo oprtu, kosir, kosiricu, motiku, košaru, srp, a kašnje oko 1920. šivaća mašina (singerica). Mlada je za dotu dobila ovcu, a bolje stojeća tele.

Ča je bila slamnica? Šila se od intime po veličini postilje. Ko da bi vriću. Najprvo se napunila slamun od rži, a onda ozgora jačmikovun slamun, jer da je bila mehča. Slama bi se kroz leto dan satrla, pa se minjala sako leto nova. Jedno vrime, to je bilo pred II. svicki rat, na Krešišću va dolu se sadil kukuruz. Imućniji su kupovali perušinu od kukuruza. Mogla se jej prat i više je trajala nego ona od slame. Ja san spala na slami do 1957. Kad san dobila prvu plaću, kupila sam šustu i dala poli Šipeka va Crikvenici napraviti štramac od vuni ča ju je još moja pokojna mat dobila za dotu.

Dotu su mladoj nosile selske ženi i divojki na pleći, a kašnje na zaprežnih koli. Čin je bilo više težakinj za nosit, reklo bi se kako je divojka priškrbila puno. Kad se prišlo svekrvi pred dvorne vrata, oni ki su nosili dotu bi zapivali: “Aoj, majko, peljamo ti bora zelenoga, oj na na, trajnja, nina, ninena...”

Kad se prišlo va kuću, svekrva je šla pokazat kamaru kadi te mladi spat. Nutar se posložila mobilja, belina i načinila postilja. To bi delale ženi prvi rod od mlade. Obično se spod lancuna stavilo malo ostruge ili šparuge, pa kad mladi legnu za poč spat da jih ubode. A znalo se i naherit postilju da se propade. To su bile šale i verovanji da mladi budu vavek veseli.

Na dan ženidbe va kuću od mlade prišla je svaća od mladoga. Običaj je bil da su pred vrati zastali, a z dvora od mlade nje svaća je va niku ruku zabranila pristup, dok se ni šlo

pregovarat. Mesto mlade obično su mladom pripeljali niku staru žensku ili kuharicu, a pravu mladu su skrili. Po pripovetki moga oca pokojnoga Mate Crnića r. 1898. iz grižanskog zaselka Rupi, zanimljiva je bila dogodovščina kada su svaća preiskali celu kuću, a mladu nisu mogli nigdir pronać. Već su se skoro najadili. Kad su videli da je vranić zel šalu, pokazali su prston na kuku od grede va kuhinji, kadi još va to vrime ni bilo štuka (plafona), blizu ognjišća, kadi va velon popričnon košu ščučurena visi mlada.

Po pamćenju Nade Stipaničić r. 1922. va selu Blaškovići isto se tako iskalo mladu po celoj kući. Kućani su mladu obukli va mušku robu i dali joj vrtit ovcu na ražnju. Smihu ni bilo kraja kad su va načrnjenon „dečku“ prepoznali mladu. Mladi ni smel prije nego se gre na zakon vidit halju od mlade. A mlada, kad je mladi bil va dvoru, morala ga je pošpijat kroz prsten z ruki.

Kad je svaća konačno šla va kuću čekalo jih je jilo i pilo. Obično gulaš. Do 1920. leta svatovsko jilo je bilo kiselo zeli z bravinun.

Kašnje od 1920. kuhala se je već juha govedja, jila kuhana govedina s hrenon, sarma, pečenjka, a od slašćic kuglof i orihnjača.

Prije ženidbe mlada je čekala va kamari bosa. To ton i poslovica: „Čekan ko mlada bos-a“, (mladoj je mladi kupil postoli, dok je mlada prije ženidbe kupila svekrvi robu za klajdu, svekru košulju, diveru čarapi, a jetrvi platno za bluzu).

Kad su kumi obuvali mladu, govorela je da su joj preveliki postoli, da klapaju. Kumi su jih zalagali soldi dok je sama otela. Kad je finila ceremonija, svaća se poredala va paradu: prvi, na čelu parade je bil korovenja koga su peljale dvi divice obučen va belu dugačku halju, z rožicun na glavi. Korovenja je nosil koplje ko je ko osti imelo tri roga na kih su bile natakute naranči ili jabukve i hrvacki barjak.

Iza korovenje hodil je sopac s armonikun, a v niko vrime i tamburaši. Do zakona mla-doga su peljali „debeli“ kum i kuma, a mladu „sui“ kum i kuma. Zad njih su hodili svaća va koj su bili rodbina, prijatelji. Zadnji je hodil stari svat ki je nosil korenicu i barilac pun vina (korenica je bil najveći struk zelenoga zela ka se iskala po celon kraju da bi bila najveća i najlipša, a bila je okićena krepapiron va boji hrvacke trobojnice). Otac i mat nisu hodili med svaću, oni su bili doma. Kad su mladi šli z kuće, mat od mlade blagoslovljenun vodun blagoslovila je mladih. Pišice se hodilo do crikve, pa makar to bilo i z najdaljeg sela.

Ako je mlada hodila va drugu plovaniju, mladi dečki z sela ki nisu bili na piru prepričili bi put. Stavili su stol na srid puta, na njega dupljak vina. Kumi su morali platit dečkon za mladu, ki su govorili: „Ne damo van našega najlipšega cveta“. Morali su ta „cvet“, tu „lipu rožicu“ platit. Za se to vrime ceremonije sopli su, pivali, a kada bi dobili onuliko kuliko su otprilike oteli, bi propustili svaću.

Va kasnije vrime znalo se stavit (a to je i danas običaj) velo drvo ko je mladi moral prepilit (va najviše slučaji dali su mu tupu pilu i jako osušeno drvo).

Kad se je propustila svaća, običaj je bil zapucat tri put. Puten do crikve pivale bi se svatovske pismi, najčešće šaljive:

„Nis te pital mala,
nis ste pital rožice
sama si mi dala...“

ili

„Ova se rožica po ljubavi daje...”

Prije nego se stupilo va crikvu, korovenja je zamotal barjak, naslonil ga na crkveni zid i onda je svaća šla va crikvu, pred oltar. Kad se obavil zakon i kad je svaća zišla z crikve, mladi su se peljali skupa. Pred vrati, na cimitru, jih je dočekala popova kuharica z dupljakon vina – dar plovanije. Prije nego je svaća šla poli mlade na vičiru, obično se svaća javila materi i ocu mladoga. Svekrva je prijela mladu, blagosloвила ju i kušнула. V rukah držala žmulj, kruh i medovinu. Rekla je nevesti da se ponudi. Nevesta je odgovorila:

„Majko, ča je va žmulju?”

„Kćerko: med, vino i dobra volja.”

To je bil prvi izazov da je nevesta svekrvu zazvala materun (po divanu Nade Stipančić).

Drugi primer po divanu Milke Miroš: svekrva joj je dala medenoga zdelicu i rekla: „Pij, hćerko“. „Hvala, majko“. Sinu je rekla: „Pij, sinko“, a on njoj „Hvala, majko“. Potla toga šlo se pirovat mladoj.

Dok je parada svaćun hodila i pivala, za njimi su tekli dičina se do drugoga sela kako bi dobili za popit malo medovine, a znali su i zijat: “Dajte nam malo pira da Vam Bog da sina!” (po pamćenju Katicice Barbarić z Šarari).

Za vrime dok je još mlada bila pred oltarom, tribala je da niki ne vidi pogazit mladoga po postolu kako bi ona bila gospodarica. Isto tako, kad se stavljala verica na prst va crikvi, morala ju je čin više porivat do kraj prsta, isto tako da bi bila ona veća gospodarica, a isto vrimeno stavit mu dinar v žep kako bi vavik znala za si njegovi soldi.

Kad se mlada vratila sa zakona doma na pir, celo selo je pred svaću zinašlo vino. Saki bi stal pred svojun kućun držec dupljak vina. Nudilo se i medovinu, a onda se šlo vičirat.

Pred pedeset let unazad kad je svaća hodila mimo pošte va Grižah, tadašnji poštari Jovo Mavrić obligatno je tri put opalil s puške, a znal je mladine poslat brzoglav. Jedan primjerak i danas čuva Elvira Miroš, z Miroši, kadi jin piše:

“Svatovi se okitili vinon
a mladenci dogodine sinon.”

Nakon jila, pila, tancanja, igranja kola, a v niki leti bi i maškare prišle o pol noće na pir (okrabuljani susedi) i opće šale, o pol noće se mladoj znel vel i krunčica, a onda bi zapivali:

“Popuhnul je tihi vetar
i odnesal Mari krunu.”

Do polnoći, kumi su obligatno morali čuvat boko od mlade da ga ki od svaće ne bi ukrad. Ako bi se dogodilo da ga ki ipak ukrade i skrije, morali su to kumi dobro platit.

Kad je završen pir, mlada se pozdravila ocen, materun i braćun i otpeljana je svekrvi, va svoju novu familiju.

Svekrva i kućani mladu su lipo prijeli i sad je već ona morala pogostit svaću z rakijun i suhimi smokvami.

NAPOVRAT

Va sitnih jutarnjih urah svati su se razili. Mladi su šli spat. Kad su se stali, mlada je valje morala pomoć svestruci, već kako su dokončale. Kad su obavili najnužnije po kući, mladi i mlada, sad već muž i žena, šli su obić mladinih oca i mater. To se zvalo poč napovrat.

Ženidbe su bile obligatno od mladoga leta do mesopusta. Va korizmi se ni smelo ženit, a ako se zbog nike hitnoće moralo, ni se smelo sost. Isto tako ako su se ženili dovci, mlada više ni oblačila belu halju.

MENA

Va starije vrime bilo je slučajji ako je dečko sprosio divojku, a on imel sestru, a ona još brata, stari nisu pustili da se samo ova prva oženi. Oni su zapovedili da se i njegova sestra oženi za njihovoga drugoga sina. To se zvalo mena.

Va takovih slučajji bilo je i onih ki nisu bili baš na “svojoj”, ali stari su tako rekli i to se moralo poštivat.

Interesantan je bil primjer kad su se tako dvi sestri oženile za dva brata. Jedna sestra je za dotu dobila šivaću mašinu. Druga ni, aš više ni bilo soldi. Ta drugi brat ki ni dobil šivaću mašinu rekal je da se on bome neće ženit ako se i njegovoj divojki ne kupi mašina. Roditelji da bi „stavili i drugu hćer v red“ posudili su soldi, kupili i drugoj hćeri mašinu i tako spasili brak. To je bilo nigda okol 1937. leta.

Da su se nigda ženili po potrebi, tj. da se dobi težakinja va familiju govori i primer po priči Mate, Crnića r. 1898., kada su otac i mat k dečkiću od 12 let pripeljali mladu staru 20 let. To dvoje se je moralo i oženit kad je on narasal. Ali kad je fantina postal stariji, šal je va Meriku i nikad se više ni vratil. Nevesta je ostala s dičinun i njegovin ocen i materun i dalje va familiji.

Na račun ženidbe puno je zrečeno mudrih riči. Med njimi smo čuli i ove: kad su se spravila dva siromašića – dečko i divojka bez igdi ičega, bi se reklo va narodu “Spravila se kuka i motika” ili “rja i nevolja”, a ako su obadva bili žestoki “Spravila se kosa i brus”.

Va Grižah kad je hodila svaća, obavezno se šlo po skalini uz plovaniju do crikve i nutar na glavne vrata, a istin puten na iste vrata vanka (za razliku od sprogoda ki gre okolo, priko place kroz klančić pa na glavne vrata nutar, a na sporedne van i po stupi zdolu, tj. drugin puten).

Poznato je i to kad se obnavljala Crikva sv. Martina va Grižah 1908. leta, tada su mladi ki su se to leto ženili morali ugradit saki svoj stup (skalin) i tako su nastali stupi od glavne ciste do crikve.

KURBERAJ

Ako je ženska slučajno ostala noseća bez zakona, to je bila vela sramota. Otipalo se i tu novitadu stavljalo kako bi se reklo “na vele zvona”. Ženske i muški, osobito oni ki nisu bili sramežljivi, balali bi va lati i kampanali oko kuće. Načinili bi Mesopusta, bebi od krp i poobiševali na dimnjak od kuće kadi je bila takova divojka ili na dvorne vrata. Te obišene bebe zvale su se mulci, ko i dica ka su se rodila van zakona. Po noći bi se sastali i pivali rugalice ili va strani kad bi hodili gvoru:

„Oj na na,
Luce kurbo garava
Traj na, na...”

Ili

„Selo moje
lipa van je dika
kad imate
bez zakona mlika
trajna na, ninena...”

Život med gromačami i škrtimi grunti va Vinodolskoj dolini bil je mukotrpan, pa i ono ča je tribalo bit lipo znalo je bit teže od težega, osobito ženana. Muži bi šli po svitu za zaradun.

Niki su slali i brinuli o familiji, a niki, ki se nisu snašli ili kako se znalo reć “prezele su jih druge ženske, po Meriki i Afriki črnice”, ostavili su familiju na milost i nemilost.

Ženi su morale vodit brigu o starci i drobnjoj dičini, bile su bolje rećeno velike patnice. Živit se moralo, a dal je to bil život, Bog zna.

SMRT

Kad va našem kraju umre čovik, učini ti se da se rasplače i drivo i kamik. Pa sejedno smrt, kuliko god bila nepojmljiva, neumoljiva i grda, pride sama, više put kad se čovik najmanje nada. Nju ne treba zvati, rekli bi stariji, od nje ne more pobignut nit bogat nit siromah i kako se reće jedina je pravica za sih na svitu. Kuliko god je ko pojava sagdi ista, običaji už nju od sela do sela su drugačiji.

BOŽASTVI

Va griško-belgrackon kraju, a i oko njega, kad se videlo da je niki na samrti zvalo mu se božastvi. Do iza II. svickog rata prvi sused bi šal po plovana i š njin se vrnul. Plovan je nosil v rukah “sveto telo” (uli za zadnju pomast), a sused mali zvončić i puten zvonel. Kad jih je ko čeljade slučajno sastalo na bilo kon delu puta, moralo se kljeknut, prekrižit se i počekat da projdu. Kad je plovan prišal bolesniku, pričestil ga je i dal mu zadnju pomast (pomazal ga po nogah). Ž njega je zitiral si grihi i čovik je lahče mnogal zdahnut i preselit se na drugi svit. Običaj je bil ako se ta isti, “ki se spravlja na put”, komu zamiril, pozval bi ga sebi i pital za prošćenji.

Kad je čovik umrl, prvo ča je bilo to je bil “glas Božji” – moralo se zvonit. Kad su ljudi čuli zvon, valje bi pitali: „Bog zna ki je to Božji umrl“. Znalo se je i reć: „Bog mu daj dušici lahko.“ A kad bi se oteli našalit, znali su reć: „Niki je stavil žlicu na policu, a guzicu na trenicu.“ (odar) ili „Niki je šal svetomu Stipanu bali brojit.“

Zvonilo je šest put na mrtvoga, a u današnje vrime samo dva. Ako je čovik umrl po svitu, odzvoni se prvi put pa se stane, pa još jedanput i to va si zvoni. Ako je umrla ženska osoba pozvoni se jedanput va mali zvon, a onda va si zvoni.

Ako je umrl muški, dvaput postaje pa onda va si zvoni. Ako je umrlo dite, zvonelo se va mali (dičji) zvon. Ako dite ni bilo kršćeno ili ako se ki obsil, ili sam ubil, ni se smelo zvonit nit ga je plovan zakopal.

Mrtvoga su vavik oblačile žveljtije osobe. Najprije bi ga se uredilo, opralo, ako je muško obarbirilo, obuklo. Starije ženske, gospodarice kuće, još dok su bile moćne bi pripravile robu za slučaj smrti va ku će jih se zakopat, isto i za muškoga.

Kad se je obuklo, ako je bil oženjen muž ili žena, ruki jin se je prekrižilo, a ako je bil dečko ili divojka, ruki bi se stavile po zdolu uz telo. Med prsti se stavilo očenaše, rupčić, molitvena knjigica, komadić voščene sviće (od kružka), muškomu klobuk, a stariju žensku bi se pokrilo va črni rubac. Dok je mrtvi na trenici, spred škrinje je gorel lumin s zapaljenimi dušicami (3-6, ki je kako mogal), a va šalici je bila blagoslovljena voda z krhkin drvčen (malun gorun) za poškropit. Kad se prišlo mrtvoga poškropit, obligatno se je kljeklo i pomolilo.

Škrinje su se nigda delale doma poli selskih tišljari. Za starih ljudi ofarbane va črno, a za dičinu belun bojun. Kad se mrtvoga nosilo z kuće van, obligatno su se pootvarale se poneštre širon da dušica i strah zijdu van. V niki s seli se za škrinjun hitala šenica, a obavezno se spred vrata zlel lavor vode. Stavljala se je i voda pod trenicu da duh ne gre po kući.

Kad je prošal sprogod, va kući je moral vavik niki ostat, kuća ne smi ostat zatvorena, isto je tako v niki s seli bil običaj da se stol na kon je ležal mrtvi (trenica) malo zakrene da ni va iston položaju.

Dok je još mrtvi bil va kući po celu noć i dan se čuvalo. Reklo bi se: „Remo na čuvarinu“. Sidelo bi se se do dana i niki od familije ni šal spat. Plakalo se, spominjalo pokojnoga po dobru ili po sen kakov je bil, ča je za žitka napravil, ča bi još bil da je ostal živ, a na momenti se znalo našalit, nasmet, a kad bi bili malo više popili i zapivat.

Dok je mrtvi va kući, na zrcalo se je obligatno (a to se i do danas zadržalo) stavila črna krpa ko i na sviću. Za vrime čuvarine obično su se jile smokve i orihi, baškoti, a va modernije vrime se je pogostilo bogatije.

Ako je umlo dite, a da ni bilo krščeno ili po babici zakrščeno, ni ga se smelo zakopan va „svetu zemlju“ – va groblje, nego zvan groblja na zato odrejeno mesto.

Dičina se nisu va groblju zakapala do kasno va familijarni skupni grob, nego na mesto ko se zvalo “groblje od anjelić” – to je obično bilo va groblju va nikon čošku, i ni se tuliko na njega polagalo, znalo se prekopat, retki su bili dičji spomeniki.

Kad je umrlo miće ditešce, krsni kumi su imeli obavezu darovat robicu. I muško i žensko zakapalo se ja va belo j haljici, a oko pasa muškemu se svezala plava, a ženskom ditetu roza kurdela. Pokrivalo se va belu kapicu obrubljenu šlingicun, papučice i kako su ženske znale reć – bilo je lipo, “samo ča ni va nebo poletelo”(po pamćenju Nade Stipančić z Grižan, r.1922.).

Ako je umrl neženjen dečko, iza škrinje je hodila mlada obučen va črno, a pred škrinjun druga mlada va belo j halji. Uz škrinju je hodilo šest divic, z sake bande tri, obučene va belih haljah, a na glavi su imele belu rožicu.

Spred škrinje je hodila divojka ka je nosila tacu i na njoj jabuku. Kad je umrla divojka, se je bilo isto, samo ni bilo mlade va črnu. Za škrinjun je obično hodil najbliži rod, muški i ženski, a si drugi su hodili ovako: muški narpo pred škrinjun, a iza roda ženske. Pred sprogodon nosil se mali i veli križ, a zad škrinje ženska je nosila kvadrati filar va kon je gorela voščena svića.

Ona ki je nosil filar, tj. ženska, kad je finil sprogod morala je prva pred simi prit doma, stavit filar na trenicu kadi je ležal mrtvi i ta filar je moral na tom mestu stat do drugoga dana.

Pametini još do šezdesetih let pa čak i sedadesetih kako su nike ženske jako narikovale. Znan sprogod od Katunari, najzapadnijeg sela grižansko-belgrackoga kraja od kud je žena za mužen narikovala celin puten – bez stat do Sv. Mihovila kadi je bila maša, pa skroz do belgrackoga groblja. Ta ista žena muža je zvala sa „Vi“. Po divanu tete Milke Miroš (1914.) za nje pamćenja postojala je žena plaćena narikača, a zvala se je Anica Vlastelić iz bribirskog sela Kričina. Ona je znala prit za plaću narikovat va groblje Sv. Ana va Barci pa je isti dan dospela i na drugi sprogod va Bribir.

Rod, pa i celi sprogod, bil ja va črnoj robi. Ženske su nosile črni rupci navučeni skroz do čela, a muški črni klobuk. Muški su imeli črnu šrajpicu na rukavu, a va kasnije vrime na koletu črnu traku našivenu va znak žalosti.

Žena koj je muž umrl celi život je hodila va črnu, a rodbina je žalila bil to mlad, bil star (ženske) od tri do šest miseci.

Kad je ki umrl ni bilo osmrtnice, nego je ženska zadužena ili muški hodili od sela do sela s poručkon. Velika uvreda bi bila od roda, pa i onoga najstarijega, ako se ni prišlo poručkon o smrti.

Potla sprogoda, prvo Zdravomarije još je malo pozvonelo ko zadnji pozdrav pokojnomu.

Kad se je šlo na sprogod i sprogodilo na groblje pokojnoga, saki ki je imel kadi koga svoga na groblju ga je obišal, kljekal, pomolil se a ženske su imele običaj narikovat.

Kad je s kuće šal sprogod, starije ili jako bolne ženske, ke nisu mogle hodit pišice, bile bi pokojnika sprogodile do raskriža sela, one ke su još malo mogle hodit malo dalje, a onda bi se vrnule. To jin se računalo ko da su bile na sprogodu.

Nakon pokopa 40 dan se ni smelo delat va zemlji to je bil najveći grih, dok se onu robu ka je rabila pokojnomu ni smelo prat 10 dan. Obično bi se stavila va jedan kantun dok ni prošlo to vrime. Ni se smelo ni dilit robu drugomu dok ni prošlo tuliko dani.

Ča se tiče rožic, ni bilo ko danas. Nosil se je samo jedan vinac od familije upleten doma od javorike, krihkoga drivca (male gori) ili vincipresa, morebit s malo povinke, a kašnje tamo nigdi iza II. svickoga rata počele su se delat rožice isto doma od krepapira.

Ženske ili muški ki su zvoneli zvali su se mižnjari.

Po pripovisti starijih va belgracko groblje zakapali su se pokojni z Svete Jeleni i Liča, a nošeni su na rukah bome fanj ur priko Gornje i Dolnje Strani.

Bilješka o autorici

Zlatica Balas, Grižane, dopisnik "Novog lista" iz Grižana, u mirovini.